

окрасою навколишнього міського середовища.

За радянської влади синагога перестала виконувати основну свою функцію. Її закрили як культову споруду, розмістивши тут міський архів. Влітку 1941 р., напередодні окупації міста німцями, у приміщенні синагоги раптово виник пожар, який знищив майже всі документи, що там зберігалися. Разом з унікальними документальними цінностями місто втратило і свою єврейську архітектурну родзинку.

ПОСИЛАННЯ

1. Мердер О. Древности Луцка и его прошлое // Военно-исторический вестник. К., 1910 – № 9–10. – С. 35–48.
2. Логвин Н.Г. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. – К., 1968. – 155 с.
3. Метельницький Р. Деякі сторінки єврейської забудови Луцька. – К.: Дух і літера, 2001. – С. 85–133.
4. Часницький М.М. Глухов. Евреи. Память жива... Страницы истории еврейской общины Глуховщины. – К.: Атопол, 2009. – 317 с.
5. История и генеалогия глуховских евреев в заметках Черниговских губернских ведомостей. Сборник материалов и документов / сост. Назарова В.В.; Национальный заповедник «Глухов». – Можайск, 2014. – 400 с.
6. Державний архів Чернігівської області, ф. 127, оп. 26, спр. 39.
7. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с.

Шишкіна Ю.А. Из истории еврейского молитвенного дома в Глухове

В статье анализируется проблема концентрации еврейского населения в городах в пределах черты оседлости конца XIX – начала XX в., а также создание условий для реализации отправки их культурных нужд. На основе архивных источников обозначены вопросы решения данной проблемы в Глухове.

Ключевые слова: еврейское население, черта оседлости, культурные потребности, синагога.

Shyshkina Yu.A. From the history of the Jewish house of worship in Hlukhiv

In article the problem of concentration of the Jewish population in the cities within the pale of settlement of the end of XIX – the beginning of the XXth century, and also creation of conditions for realization of sending their cult needs is analyzed. On the basis of archival sources questions of the solution of this problem in Hlukhiv are designated.

Key words: Jewish population, pale of settlement, cult requirements, synagogue.

03.04.2017 р.

J

УДК 94(477):303.4(2-526.65+929.55)«18/190»

О.М. Мірошніченко

НОВІ ЗНАХІДКИ МЕМОРІАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. НА ВОЗНЕСЕНЬСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ МІСТА ГЛУХОВА

В статті запропонована секторна структура досліджень надгробків XIX – початку XX ст. з Вознесенського кладовища міста Глухова. Вводиться у науковий обіг група некрополістичних пам'яток.

Ключові слова: Вознесенське кладовище, Глухів, надгробок, хрест, XIX–XX ст.

Вознесенське кладовище, засноване у XVIII ст., до сьогодення являється центральним у місті Глухові. Кладовище має прямокутну форму. Із західної сторони

воно відділяється від вул. Професора Белявського кам'яним парканом; східна сторона виходить на житловий сектор вул. Зеленої і обнесена дерев'яним парканом; північний бік межує з огородами приватного сектору вул. Черешневої. На південній стороні кладовища з боку вул. Пирогова знаходяться в'їзні ворота, вмуровані в кам'яний паркан із металевою огорожею по периметру. Через старий цвинтар у напрямку південь – північ проходить центральна вулиця. Із сходу на захід під прямим кутом її перетинають три алеї, поділяючи територію на вісім секторів. Частково зберіглася алея із в'язів уздовж східної та західної стін; серед дерев переважає акація, тополь, клен. В багатьох місцях можна зустріти декоративні туї, посаджені біля могил.

Ще у 80-х роках минулого століття територія кладовища розросталася в північному напрямку в бік пустиря. Швидке «заселення» цієї ділянки і ущільнення місць біля родинних поховань спричинило ситуацію, що на сьогоднішній день єдиним способом пошуку місця останнього спочинку на цвинтарі є нищення могил, за якими не слідкують родичі, та старовинних поховань кінця XVIII – початку XX ст. Антропогенний руйнівний фактор на Вознесенському цвинтарі є найбільш високим серед п'яти інших православних кладовищ міста.

Дослідники глухівської старовини неодноразово публікували роботи, присвячені надмогильним скульптурам Вознесенського кладовища. Серед них слід відмітити статті Н.О. Зайцевої [1], Ю.О. Коваленка [2], В.Г. Пуцка [3], О.М. Мірошніченка. В одній із робіт автора статті «Меморіальні пам'ятки Глухова XIX – поч. XX ст. Вознесенське кладовище» були озвучені основні проблеми, пов'язані із збереженням надмогильної скульптури, запропонована система виявлення та опису пам'яток [5]. Цьогорічними дослідженнями на Вознесенському кладовищі знайдено, описано та зафіксовано на мапі 105 надмогильних пам'яток. Це – плити, хрести, стели, скульптури, фрагменти та основи надгробків XIX – початку XX ст. П'ять із семи секторів цвинтаря вдалося дослідити повністю. Результати цих робіт періодично висвітлюються в засобах масової інформації [6; 7; 8; 9]. Завдяки співпраці з дослідницею Вірою Назаровою в газеті «Соборний майдан» було опубліковано 14 науково-популярних статей, присвячених надмогильним пам'ятникам глухівських кладовищ [10–23]. Незважаючи на вивчення питання надмогильної пластики, відкритими лишається ряд проблем, пов'язаних із збереженням некрополістичних пам'яток. У своїй статті ми робимо опис нововиявлених надгробків із третього та четвертого секторів Вознесенського кладовища.

Сектор № 3 має прямокутну форму. Його західна сторона, що виходить на вул. Професора Белявського, огорожена кам'яним парканом; східна, північна і південна межують відповідно з секторами № 6, № 4 і № 2.

В означеному секторі досліджено 8 надгробків XIX – початку XX ст. В запропонованій нумерації перша цифра означає номер сектору, друга – номер пам'ятки.

3.1. Надгробок Василя Романовича Петруні. Плита виго-

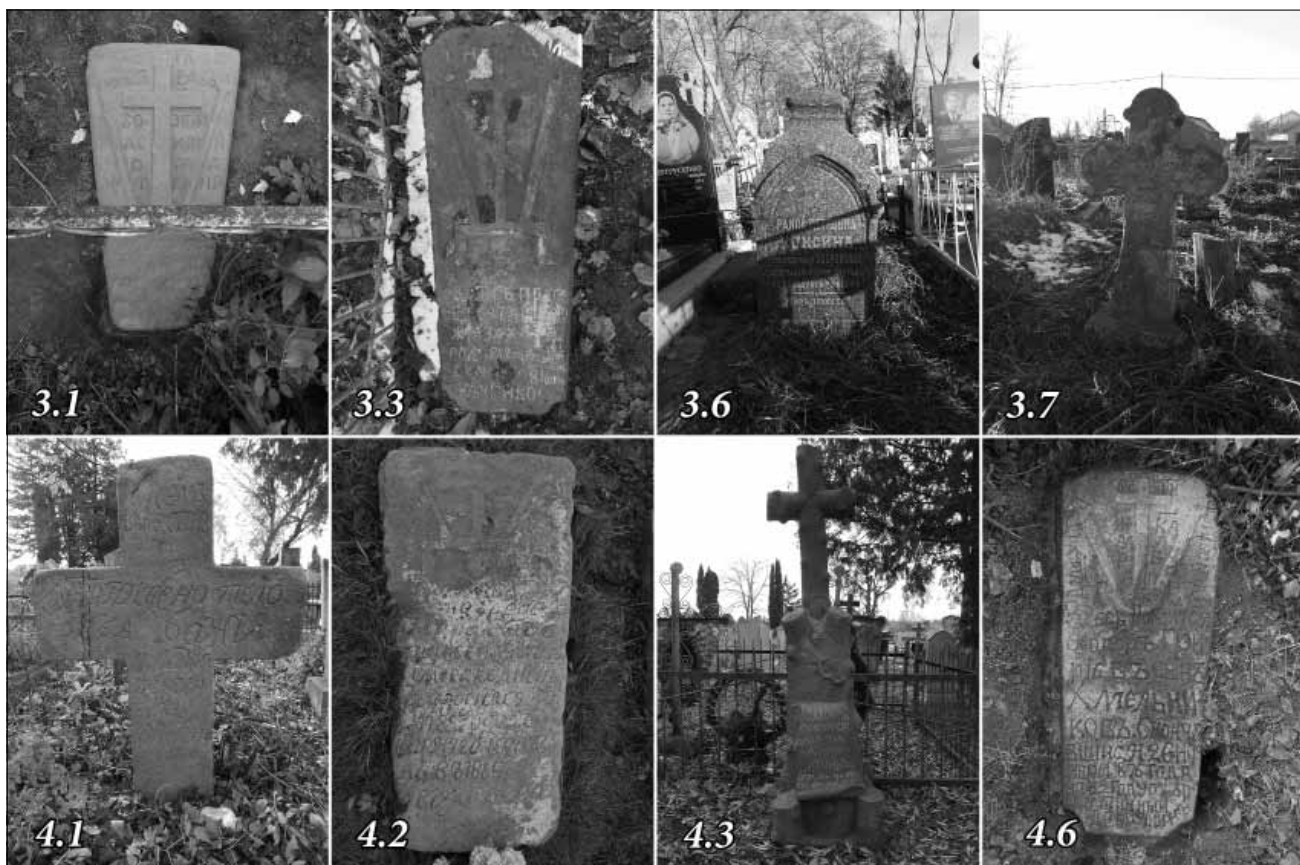

Фото надгробків: 3.1 Василій Романович Петруня – 1900 рр., 3.3 Захарій Ювченко 1862 – рр., 3.6 Раїса Петрівна Куксіна 1850 – 1914 рр., 3.7 хрест лапчастий., 4.1 Олександр Левченко – 1867 рр., 4.2 Іван Максимов Колесніков 1789 – 1865 рр., 4.3 Іоан Мітін 1865 – 1913 рр. і Анна Мітіна 1852 - 1914 рр., 4.6 Федір Григорович Хмельников 1814 – 1876 рр.

товлена з пісковика, має трапецевидну форму. Розширеною стороною направлена на захід. Розміри: 42 x 60 x 125 x 25 см. На лицевій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекладиною на стилізованій Голгофі, праворуч – мочало, ліворуч – спис. Адамова голова, без перехрещених кісток, вписана в основу Голгофи. Бічні сторони без написів. Прокреслений десятирядковий напис займає всю лицеву поверхню, друковані літери вписані між хрестом, списом та мочалом. Два нижні рядки затерті, нечитабельні:

ЗДЕСЬ ПОКОИ/ ТСЯ РАБЪ/ БОЖІЙ/ ВАСИЛІЙ/ РОМА/ ПЕТРУНЯ/ УМЪРТИ/ 1900/ ГОД МАЯ 3 Д

3.2. Хрест. Виготовлений з пісковика. Зламаний. Складається з двох частин – основи і нижнього променя. Прямокутна основа має розміри 41 x 40 x 59 см; сторони шерехаті без написів. Промінь прямокутний в перерізі, біля основи потовщений, розмірами 25 x 27 x 51 см. На східній стороні прокреслений дворядковий напис (літери прописні) отъ доче/ вЪры, на західній – трирядковий напис (літери друковані). У верхньому рядку читається передостання літера: н/ распятие/ нко.

3.3. Надгробок Захарія Юв(р)ченка. Плита виготовлена з пісковика, має трапецевидну форму. Розширеною стороною направлена на схід. Розміри: 40 x 52 x 123 x 25 см. На лицевій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено напис ІНЦІ, хрест з перекладиною на стилізованій Голго-

фі, праворуч – мочало, ліворуч – спис. Під Голгофою – Адамова голова з перехрещеними кістками. Бічні сторони без написів. Під хрестом прокреслений шестирядковий напис (літери друковані):

ЗДЕСЬ ПОКО/ ЕТСЯ РАБЪ БО/ ЖІЙ ЗАХАРІЙ/ РОД 1862 г. 8 февр./ СКАН г. 8 фев./ ЮЪЧЕНКО!

3.4. Плита. Виготовлена з пісковика, має трапецевидну форму зі зрізаними кутами. Розширеною стороною направлена на захід. Розміри: 42 x 50 x 133 x 20 см. На лицевій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекладиною на стилізованій Голгофі, праворуч – спис, ліворуч – мочало. Під Голгофою – Адамова голова з перехрещеними кістками. Вгорі прокреслений напис ІН ЦІ. Бічні та лицева сторони без написів.

3.5. Надгробок Ганни Мойсеївни Заїки. Плита виготовлена з пісковика, має трапецевидну форму. Розширеною стороною направлена на захід. Розміри: 63 x 71 x 143 x 43 см. На лицевій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекладиною. Бічні сторони без написів. Під хрестом прокреслений глибокий рельєфний п'ятирядковий напис (літери друковані):

ЖЕНА ЛИЧНАНАГ./ ДВОРЯНИНА АННА/ МОСЪБВНА ЗАЙКА/ УМЕРЛА 28 МАЯ/ 1878 Г. 65 ЛЪТЪ

3.6. Надгробок Раїси Петрівни Куксіної. Складається з двох частин – основи та стели. Основа має прямокутну

форму, виготовлена з пісковика. Розміри: 67 x 80 x 20 см. Стела у формі кіота або каплички виготовлена із сірого полірованого граніту. Хрест, що завершував пам'ятник, втрачений. Висота стели – 117 см, в перерізі прямокутна, розміром 48 x 30 см. На західній стороні є шестирядковий прокреслений напис (літери друковані):

РАИСА ПЕТРОВНА/ КУКСИНА/ уражденная
БОБРОВСКАЯ/ скончалась 24/ мая 1914 года/ на 64 году
отъ рожденія/ Миръ праху ея.

3.7. Хрест лапчастий. На прямокутній основі. Виготовлений з пісковика. Основа має розміри 35 x 45 x 20 см. Поверхня шерехата. На східній стороні – рельєфне зображення лапчастого вписаного хреста. Хрест був зламаний і повторно встановлений на основу. Висота хреста – 104 см. Нижній промінь прямокутний в перерізі, потовщений, 17 x 23 см. Бічні сегменти мають довжину 64 см, в перерізі прямокутні, розміром 17 x 18 см. На східній стороні був десятирядковий напис. Літери затерті.

3.8. Надгробок Іокима Родіоновича Пономарьова. Плита виготовлена з пісковика, має трапецевидну форму. Розширеною стороною направлена на захід. Розміри: 38 x 51 x 124 x 24 см. Напис та зображення вміщені в рамку завширшки 4 см, що повторює контури плити. На лицевій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекадиною на стилізованій Голгофі, праворуч – мочало, ліворуч – спис, вгорі напис ИИ ЦИ. Під Голгофою – Адамова голова з перехрещеними кістками. Бічні сторони без написів. Під хрестом прокреслений десятирядковий напис (літери друковані):

ПОДСИМЪ КАМНЕ/ МЪ ПОКОИТСЯ ПРА/ ХЪ РАБА БО-
ЖІЯ/ ІАКИМА РОДІОН/ ОВА ПОНОМАРЕ/ ВА СКОНЪВШІ/
ГОСЯ 1861 ГОДА/ МЪСЯЦА АВГ/ СТА 30 ДНЯ/ ОТЪ РОДУ 47

Отже, у третьому секторі віднайдено п'ять плит, два хреста та пам'ятник-каплицю, які розташовуються у безсистемному порядку. Всі вони, окрім надгробка Куксіної, виготовлені із місцевого пісковика. Крайні хронологічні межі поховань – 1861–1914 рр.

Сектор № 4 має прямокутну форму. Його західна сторона, огорожена кам'яним парканом, виходить на вул. Професора Белявського, східна межує з сектором № 5, північна – із сучасним кладовищем та приватною забудовою (частково огорожена кам'яним парканом), південна – із сектором № 3. У означеному секторі досліджено 7 надгробків ХІХ – початку ХХ ст. В нумерації перша цифра означає номер сектору, друга – номер пам'ятки.

4.1. Хрест. Виготовлений з брили пісковика, прямокутний у перерізі. Загальна висота – 135 см. Сторони гладкі. Нижній промінь, розмірами 71 x 27 x 30 см, довший за бічні. Бічні та верхній проміні мають розміри 30 x 31 x 27. На східній стороні викарбуваний десятирядковий напис: два рядки розміщені на верхньому рамені, два – в середохресті, шість – на нижньому рамені. Під написом в техніці випуклого рельєфу зображений череп з перехрещеними кістками. Напис зроблений прописними літерами: на семь/ мествъ/ Погребено тело/ раба божія/ александра/ левчен:/ ка/ 1867 Года/ марта/ 7 го дня

дра/ левчен:/ ка/ 1867 Года/ марта/ 7 го дня

4.2. Надгробок Івана Максимова Колеснікова. Плита виготовлена з пісковика, має трапецевидну форму. Розмір 43 x 64 x 118 x 24 см. На лицевій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекадиною на стилізованій Голгофі, праворуч – спис, ліворуч – мочало, під Голгофою – Адамова голова з перехрещеними кістками. Бічні сторони без написів. Під хрестом прокреслений дев'ятирядковий напис (літери прописні):

десь погребено/ тела раба бо/ жия ивана мак/ симова
колисни/ кова родился/ въ 1789 года ген/ варя 7го конча/
лся въ 1865 года/ августа 5го

4.3. Хрест. Виготовлений з пісковика у вигляді дерева. Складається з двох частин: стовбура та власне хреста. Поверхня стилізована під кору, зрізані гілки та сучки (59 шт.). На східній та західній сторонах у техніці випуклого рельєфу зображені гілки з дубовим листям, що тягнуться вгору. Стовбур починається від прямокутної основи із чотирма великими зрізаними гілками і переходить у деревовидний хрест, нижній промінь якого більший за верхній та бічні. Средохрестя перетягнуто прокресленою «мотузкою». Верхній промінь зрізаний навскіс. Загальна висота пам'ятника – 183 см, довжина хреста – 77 см, бічних променів – 41 см. Основа має розміри 50 x 51 см. На східній стороні між двома великими сучками і дубовою гілкою розміщений картуш із семирядковим написом (літери друковані):

Здѣсь/ покоятся/ бла Иоанна/ и Анны/ МИТИНЫХ/ скон.
1913г. 22 ап. 59 г./ ско. 1914г. 13 юл. 62 г.

4.4. Плита. Виготовлена з пісковика, має трапецевидну форму. Розміри: 54 x 60 x 150 x 17 см. Бічні сторони без написів. На лицевій стороні прокреслений багаторядковий напис, літери затерті, деякі не читаються (літери прописні): ска донског/ милой Другъ спи/ ангель мой/ мы неувѣдимся
стобой/ прости покой въчной тѣбе/ возми возми меня къ себѣ

4.5. Основа хреста. Виготовлена з пісковика. Не порушена, нахилена на схід. Має циліндричну форму. Поверхня стилізована під кору і зрізані гілки (2 шт.). Вгорі є округлий отвір діаметром 70 см з уламком хреста, виготовленого з пісковика. Висота основи – 70 см, діаметр – 160 см.

4.6. Надгробок Федора Григоровича Хмельнікова. Плита виготовлена з пісковика, має трапецевидну форму із зрізаними кутами. Розширеною стороною направлена на захід. Розміри: 44 x 66 x 127 x 20 см. На лицевій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест без перекадини, з його основи виходять мочало і спис. Над верхньою лопаттю хреста є однорядковий, прокреслений друкованими літерами, напис ИИЦИ, по боках – ІИС ХРИ, між списом та мочалом у чотири рядки – Ж КА/ М Л/ Р Б/ А Г. Паралельно мочалу розташований однорядковий напис «Упокой Господи», паралельно спису – «Душу Его». У основи хреста у два ряди розташовані літери КТ ГГ. На бічних сторонах написи відсутні. Під хрестом у десяти рядках читаємо:

Здесь Покоится/ Феодоръ Гри/ ріевъ сынъ/ Хмельни/
ковъ. Сконча/ вшіся 26 но/ ября 1876 года/ на 62 Году отъ
ро/ ду личный/ дворянинъ

4.7. Хрест (зламаний). Виготовлений з брили пісковика. Стоїть на розширеній прямокутній основі розмірами 42 x 48 x 16 см. Бічні сторони основи шерехаті. Зберігся нижній сегмент хреста, прямокутний в перерізі (22 x 18 см). Загальна висота променя – 74 см. Написів немає.

Отже, у четвертому секторі описано 3 плити і 4 хреста, виготовлені із місцевого пісковика. Поховання 4.1.–4.2.–4.3. розташовані у одному ряду. Крайні хронологічні межі поховань – 1865–1914 рр.

На сьогоднішній день існує загроза якщо не руйнації, то повного знищення надмогильних пам'яток XVIII – початку XX ст., розташованих на Вознесенському кладовищі. Для збереження надгробків, які переміщені зі своїх історичних місць, має бути створений лапідарій, а отриманні в ході їх досліджень дані використані при складанні паспортів і інвентарних справ.

Наступним етапом робіт стане написання порівняльних характеристик, пошук архітектурних у надгробній пластиці та стильових переваг в той чи інший період.

ПОСИЛАННЯ

1. Зайцева Н.О. Глухівські надгробки // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск 6. – К. – Глухів: ТОВ «ВІ-О-поліграфісти», 2013. – С. 53–55.
2. Коваленко Ю.О. Історія, закарбована в надгробках // Соборний майдан. – 2009. – 3 (33). – С. 1.
3. Пуцко В.Г. Глухівські кам'яні хрести // Сіверщина в контексті історії України. Збірник наукових праць. Матеріали шостої науково-практичної конференції. – Суми: Видавничий дім «Еллада», 2007. – С. 100–101.
4. Мірошниченко О.М. У кожного свій хрест // Соборний майдан. – 2011. – 5 (47). – С. 3.
5. Мірошниченко О.М. Меморіальні пам'ятки Глухова XIX – поч. XX ст. Вознесенське кладовище // Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. Випуск 24 (27). – Ніжин – Київ: ПП «Лисенко М.М.», 2017. – С. 109–115.
6. Радіш М. Место на кладбище // Неделя. – 2016. – 12 (24 березня). – С. 4.
7. Некрополістичні дослідження. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nz-hlukhiv.com.ua/novini/nekropolistichni-doslidzhennya.html>
8. Некрополістичні дослідження продовжуються. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nz-hlukhiv.com.ua/novini/nekropolistichni-doslidzhennya-prodovzhuyutsya.html>
9. Стежками глухівських кладовищ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nz-hlukhiv.com.ua/novini/stezhkami-gluhivskih-kladovishh.html>
10. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Куксини // Соборний майдан. – 2014. – 1 (61). – С. 2–3.
11. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Малченко // Соборний майдан. – 2014. – 3 (63). – С. 3.
12. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Беки // Соборний майдан. – 2014. – 4 (64). – С. 2–3.
13. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Бахмацький // Соборний майдан. – 2014. – 5 (65). – С. 3.
14. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Смаковський // Соборний майдан. – 2014. – 6 (66). – С. 7–8.
15. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Шигорин. Шемшуків // Соборний майдан. – 2015. – 3 (69). – С. 2–4.
16. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Константинова. Харитоненки // Соборний майдан. – 2015. – 4 (70). – С. 6–7.
17. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Богданович. Козачек // Соборний майдан. – 2015. – 5 (71). – С. 6–8.
18. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Снежков // Соборний майдан. – 2015. – 6 (72). – С. 4–5.
19. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Писаревич. Самоквасов // Соборний майдан. – 2016. – 1 (73). – С. 6–7.
20. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Голубов // Соборний майдан. – 2016. – 3 (75). – С. 4–5.
21. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Колониус. Зайковские // Соборний майдан. – 2016. – 4 (76). – С. 4–5.
22. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Кузнецов

// Соборний майдан. – 2016. – 5 (77). – С. 3.

23. Назарова В.В. Тропинками глуховських кладбищ. Тищенко-Мищенко // Соборний майдан. – 2016. – 6 (78). – С. 5.

Мірошниченко А.Н. Новые находки мемориальных памятников XIX – начала XX ст. на Вознесенском кладбище города Глухова

В статье предложена секторная структура исследования надгробий XIX – начала XX ст. на Вознесенском кладбище города Глухова. Вводится в научный оборот группа некрополистических памятников.

Ключевые слова: Вознесенское кладбище, Глухов, памятник, крест, XIX–XX вв.

Miroshnychenko O.M. New finds of memorial monuments of the XIX – beginning of the XXth century from Voznesensk cemetery of the city Hlukhiv

In article the sector structure of researches of gravestones of XIX – the beginning of the XXth century from Voznesenskoe cemetery of the city Hlukhiv is offered. The group of necropolis monuments is introduced for scientific use.

Key words: Voznesensk cemetery, Hlukhiv, monument, cross, XIX–XX centuries.

05.04.2017 р.

J

УДК 94(477):303.422 П. Куліш

Н.В. Міллер

ТАЄМНИЦІ КУЛІШЕВОЗНАВСТВА (З нагоди 120-ї річниці від дня смерті П.О. Куліша)

У статті подано архівні документи, що висвітлюють нові відомості про рідних та близьких письменника П.О. Куліша, уродженця містечка Воронеж колишнього Глухівського повіту, віднайдені у Державному архіві Сумської області.

Ключові слова: П.О. Куліш, Куліші, Гладкі, Безпалі, Лука Виридарський, метричні книги, Соборно-Михайлівська церква, Вороніж.

14-го лютого 2017-го року виповнилося 120 років від дня смерті однієї з найунікальніших особистостей літературного, наукового й громадського життя України XIX століття – Пантелеймона Олександровича Куліша. Але питання родоводу письменника ще потребує ретельного вивчення.

Першоджерельний генеалогічний матеріал зібрано у працях історика О.М. Лазаревського [1] та археолога-краєзнавця, земляка письменника – І.С. Абрамова [2]. У справі дослідження життєпису П. Куліша суттєві доповнення зробили кулішевознавці Є.К. Нахлік [3] та О.О. Федорук [4].

Багатогранна творчість П. Куліша була багато в чому новаторською. Саме він першим почав писати українською мовою наукові праці. Його твори стали основою української літературної мови. П. Куліша небезпідставно називають батьком українського історичного роману. А критичні статті виявили його як першого чесно, безкомпромісного, вимогливого і доброзичливого критика. Крім усього цього переліку слід згадати, що він перший перекладач українською мовою Біблії, творець української абетки. І це неповний реєстр тих здобутків, якими збагатив українську культуру Пантелеймон Олександрович Куліш.